

İnsan Hakları Derneği (17 Ekim 1946)

II. Dünya Savaşı'nın ardından dünya barışını ve güvenliğini korumak, uluslararası iş birliğini geliştirmek amacıyla Birleşmiş Milletler Örgütü (BM) kurulmuştur. Örgütün kuruluşunu sağlayan San Francisco Konferansı kararları doğrultusunda, "Batı Bloğu" içinde yer almak isteyen Türkiye, savaş ortamından kaynaklanan hak ve hürriyet kısıtlamalarını ortadan kaldıracak demokratik açılımlar çerçevesinde dernekler kanununda değişiklikler yapmıştır. Bu düzenlemelerden sonra kurulan derneklerden birisi de hak ve hürriyetleri savunmak için kurulan İnsan Hakları Derneği (İHD) idi.

II. Dünya Savaşı sonrası demokratik hareketler doğrultusunda İçişleri Bakanlığının 17/10/1946 tarihli ve 57681 sayılı yazısıyla 3512 sayılı kanunun 10'uncu maddesine dayanılarak "Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Sağlama ve Koruma Türk Grubu" kurulmuştur (BCA, 3/4819). Aynı tarihte hem Ankara'da hem de İstanbul'da aynı isimle iki dernek kurulmuş ancak hiçbiri uzun ömürlü olamamıştır. Bu dernekler aynı çatı altında toplanamamış, ayrılmışlardır. Bu nedenle İstanbul'da kurulan İnsan Hakları Derneğinin üyesi Tefik Rüştü Aras, aynı isimli iki derneğin ayrılmak yerine ülke için aynı amaç doğrultusunda çalışmalarını gerektiğini ifade etmiştir.

Savaş sonrası iç politikada da gelişmeler olmuştur. Demokrat Parti'nin (DP) kurulmasıyla Türkiye çok partili sisteme geçmiştir. 1946 yılında DP içinde yaşanan çatışmalar ayrılımları da beraberinde getirmiştir. Bazı milletvekilleri meclise gitmeme kararı almıştır. Kuruluş amacıyla "demokrasi ve özgürlük" ifadeleri olan DP'nin kuruluş felsefesini karşılayamadığını, demokrasi ve özgürlük için Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) de bu yönde bir şey yapmayacağını düşünen bir kısım kurucu partiden ayrılmıştır. Ayrılanlardan Mareşal Fevzi Çakmak, Kenan Öner ve DP ile ilişkili Zekeriya Sertel ve Sabiha Sertel halkın demokrasi ve özgürlük isteğine yanıt verebilmek amacıyla yola çıkmış ve 17 Ekim 1946 yılında İHD'yi kurmuşlardır.

Dernek, İstanbul Mv. Mrşl. Fevzi Çakmak başkanlığında, eski Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras (Genel Sekreter), emekli Gn. Sadık Aldoğan, DP İstanbul İl Başkanı Av. Kenan Öner, eski Büyükelçi Hamdi Arpağ, İçişleri Eski Bakanı Cami Baykurt, meşrutiyet dönemi Maliye Nazırı Raşit Erer, Mv. Hasan Rıza Soyak, gazeteciler Zekeriya Sertel ve Sabiha Sertel, emekli Kur. Alb. Salahaddin Kip ve tüccar Mehmed Özdemir tarafından kurulmuştur.

Dernek tüzüğünde, BM tüzüğünde yer alan insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında belirtilen anayasal hakların korunmasının ve gerçekleştirilmesinin amaç olduğu ifade edilmiş, üyelik için ise her partiden üye kabul edilebileceği söylenerek faşizm ile diktatörlüğe hizmet etmemiş olmak şart koşulmuştur. Derneğin merkezinin yalnızca İstanbul olacağı, dernek çalışmalarının propaganda ve yayıncılık şeklinde yürütüleceği belirtilmiştir. İnsan hakları ihlali durumu tespit edildiğinde ise Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) başvuruda bulunulacağı ifade edilmiştir.

Dernek faaliyetlerinin partiler ve hükümet üstü olduğu belirtilmekte ve partilerin demokrasi ve insan hakları ile ilgili çalışmalarının denetlenebileceği, halkın isteklerini ve şikâyetlerini iletebileceği bir örgüt olması hedeflenmiştir. Derneğin ne seçimlere katılmak ne de iktidarla mücadele etme niyetinde olmadığı, aynı zamanda insan hakları prensiplerini benimseyen kadın, erkek, dil, din, ırk ayrımı gözetmeksizin herkesin derneğe kabul edileceği belirtilmiştir. Fevzi Çakmak bir açıklamasında derneğin yardım amaçlı faaliyet göstermesini umarak kurulmasına destek verdiğini ifade etmiştir. Ancak insanın temel haklarının siyasi haklar olduğu değerlendirilmesinden yola çıkılarak derneğin yardım derneği değil siyasi bir dernek olduğu konusunda ısrar edilmiştir.

Kenan Öner'in avukatlık bürosunda gerçekleşen derneğin ilk toplantısında Fevzi Çakmak gazetecilere derneğin amacının, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının anayasada belirtilen hak ve hürriyetlerinin ihlal edilmesini engellemek, bu hak ve hürriyetleri korumak için yayınlar, konferanslar yapmak ve TBMM'de bu yönde girişimlerde bulunmak olduğunu açıklamıştır. Faşistlerin derneğe alınmaması ile ilgili soruya da "... faşistler insan haklarını tanımayanlardır bu nedenle dernekte yerlerinin olmadığı..." şeklinde yanıt vermiştir. Hatta Çakmak yaptığı bir açıklamada, aşırı solculuğun da insanlık ve kanun dışı olduğunu ve aşırı solcularla bir arada olamayacağını belirtmiştir. Derneğin bu ilk toplantısında bir gencin derneğe gelerek Fevzi Çakmak'a komünistler tarafından aldatıldığını haykırarak "... derneğiniz nasıl başka görüşte insanlarla teşkil ediliyor, hangi görüşe göre hak koruyacak..." diye sorması ortamda gerginliğe yol açmıştır. Çakmak, derneğin iki görüşten insanları bir araya getirmeyi başardığını ayrıca ifade etmiştir. Ancak, bu olaydan hemen sonra dernek polis baskınına uğramıştır. Sonraki süreçte de dernek üyeleri bir araya gelmemiştir.

Çakmak çıktığı gezilerde dernek üyeleri ile ilgili eleştirel sorular karşısında da üyelerin siyasi görüşleri ile ilgilenmediklerini, siyasi faaliyet içinde olan kişilerle yollarını ayıracaklarını söylemiştir. Kuruluş dilekçesinde gayri resmi siyasi dernek olduğu ifade edilmişse de DP'li yöneticiler, partinin destekçileri, bazı gazeteler ve milliyetçiler derneğin komünistlik, Fevzi Çakmak ile Kenan Öner'in de komünistlerce kullanıldığını dile getirerek derneğe baskı kurup suçlamalarda bulunmuşlardır. Ayrıca dernek adı altında solcuların yeniden siyasi faaliyetlere girişeceği eleştirileri yapılmış ve Çakmak'ın bu durumdan habersiz olmasının inandırıcı olmadığı yönünde eleştirilerde bulunulmuştur.

İnsan Hakları Derneğine yönelik iki eleştiri yapılmıştır. Birincisi, milliyetçi ve İslamcı Fevzi Çakmak'ın solcu isimlerle dernek kurması, ikincisi ise üyelik için faşizm ile diktatörlüğe hizmet etmemiş olmanın şart koşulması. İkinci nedende belirtilen durumun Türkiye'de hiçbir zaman olmadığına vurgu yapılarak eleştirilmiştir.

Kuruluşundan birkaç hafta sonra kapanan İHD, uzun ömürlü olamamıştır. Kuruluşundan kapanışına kadar DP içinde sıkıntılara neden olmuştur. Hatta parti içinde, bir anlamda sadakat testi yapılmış, parti ilkelerine bağlı olmayanların tasfiyesinde araç olarak kullanılmıştır. Dernek, iktidar partisi CHP tarafından da hoş karşılanmamıştır.

Yeşim DEMİR YERLİ

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 20.18.1.2/112.66.6, 17.10.1946.

Sürelî Yayınlar

Akşam, 18 Ekim 1946. **Akşam**, 19 Ekim 1946. **Akşam**, 20 Ekim 1946.

Cumhuriyet, 19 Ekim 1946.

Son Posta, 9 Kasım 1946.

Ulus, 22 Ekim 1946. **Ulus**, 23 Ekim 1946. **Ulus**, 24 Ekim 1946.

Vakit, 19 Ekim 1946.

Araştırma Eserler

AYDIN, M. Korkud, "İkinci Dünya Savaşından Sonra Türkiye'nin Demokrasi Arayışları İçinde Kaybolan Bir Kuruluş: İnsan Hakları Cemiyeti (1946)", **International Journal of Social Science Research**, 6 (2), 2017, ss.83-101.

BABAN, Cihad, **Politika Galerisi: Büstler ve Portreler**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970.

BERKES, Niyazi, **Unutulan Yıllar**, İletişim Yayınları, Ankara 2011.

ÇAYLAK, Adem ve NİŞANCI, Şükrü, "Türkiye'de Çok Partili Siyasal Sürece Giriş: Demokrasiye Geçiş mi Siyasal Rejimin Restorasyonu mu?", **Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi**, Savaş Yayınevi, Ankara 2009.

ÖZKİRAZ, Ahmet ve ARSLANEL, M. Nazan, Türkiye'de 1945-1960 Döneminde Sivil Toplum Örgütlerinin Varlığı Meselesi, **Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, (Yaz 2015) 10/1, ss. 21-42.

POLATKAN, Salih, **Askeri ve Siyasi Yönleriyle Mareşal Fevzi Çakmak**, Önsöz Basım ve Yayıncılık, İstanbul 1981.

SERTEL, Zekeriya, **Hatırladıklarım**, Gözlem Yayınları, Ankara 1977.

TEVETOĞLU, Fethi, **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler**, Ankara 1967.

22/07/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/insan-haklari-dernegi-17-ekim-1946/?pdf=6909> adresinden erişilmiştir